

УДК 340.12(477)

Луцький А. І., кандидат юридичних наук, доцент, ректор Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

Lutskyu A., Doctor of Law, Professor, Rector of Ivano-Frankivsk University right the King Danylo Galician

ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ Й ДЕРЖАВІ

PARADIGM OF LEGAL IDEOLOGY DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN SOCIETY AND STATE

Здійснено комплексний аналіз розвитку вітчизняної правової ідеології. Визначено взаємозв'язок правової ідеології з іншими правовими та соціальними системами. Розкрито вплив позитивного права на зміст правової ідеології. Охарактеризовано категорії порядку, справедливості та суспільної свідомості. Доведено, що одним із головних завдань правової ідеології на сучасному етапі є легітимація державної влади. Надано авторське бачення реформування на інституційному рівні ідеологічного механізму правової ідеології української правової системи, в основі якого – ідеологічна робота недержавних установ, суспільних об'єднань.

Ключові слова: право, ідеологія, правова ідеологія, правова система, суспільні відносини, громадянське суспільство.

Осуществлен комплексный анализ развития отечественной правовой идеологии. Определена взаимосвязь правовой идеологии с другими правовыми и социальными системами. Раскрыто влияние позитивного права на содержание правовой идеологии. Охарактеризованы категории порядка, справедливости и общественного сознания. Доказано,

что одной из основных задач правовой идеологии на современном этапе есть легитимация государственной власти. Представлено авторское видение реформирования на институциональном уровне идеологического механизма правовой идеологии украинской правовой системы, в основе которого – идеологическая работа негосударственных учреждений, общественных объединений.

Ключевые слова: право, идеология, правовая идеология, правовая система, общественные отношения, гражданское общество.

The complex analysis of native legal ideology development is made in the article. Correlation of legal ideology and other legal and social systems is defined.

The influence of positive law on the content of legal ideology and its transformation on social and political reality is revealed. The article characterizes categories of order, justice and social consciousness. Legitimization of state power is proposed to consider as one of the main tasks of modern legal ideology. The author gives his view on reformation of ideological mechanism of legal ideology of the Ukrainian legal system on the institutional level suggesting more ideological powers to non-governmental organizations, social associations.

Keywords: law, ideology, legal ideology, legal system, social relations, civil society.

Проблемі правової ідеології у наш час присвячена досить велика кількість публікацій, хоча ще донедавна можна було назвати лише декілька науковців, які працювали над її розробленням на теоретико-методологічному рівні. Інтерес до цієї проблеми істотно підвищився через світові процеси глобалізації – на міждержавному рівні, та необхідність предметного впливу на формування ідеологічних орієнтирів громадян – в Україні. Правова ідеологія є певним «фоном» формування правової системи та правової культури суспільства.

Наукова «молодість» проблеми не свідчить про загальну її нерозробленість, оскільки вона ґрунтується на фундаментальних роботах юристів стосовно правосвідомості, правової культури, правового виховання. Велика кількість науковців, які вивчали

світові та вітчизняні правові систем, закономірно торкалися питання правової ідеології, хоча й опосередковано. Серед цих дослідників слід відзначити таких науковців, як С. С. Алексєєв, М. І. Байтін, Г. В. Ігнатенко, В. П. Казимирчук, В. Н. Карташов, В. М. Кудрявцев, І. І. Лукашук, Л. А. Луць, М. Н. Марченко, А. В. Малько, Г. В. Мальцева, І. І. Мукієнко, В. В. Оксамитний, Ф. М. Решетніков, О. Ф. Скакун, Л. Б. Тиунова, В. Н. Туманов, С. В. Черніченко, Л. С. Явич та ін. Серед зарубіжних вчених відзначимо Ж.-Л. Бержеля, Г.Дж. Бермана, В. Бернхема, Ж. Карбоньє, Р. Леже, Л. Фрідмена, Т. К. Хартлі, К. Цвайгерта та ін.

Разом з тим, вважаємо, що правова ідеологія як елемент правової системи суспільства в сучасній філософії права вивчена недостатньо. Це зумовлює необхідність такого теоретико-правового дослідження, заснованого, передусім, на теорії правової ідеології і теорії правових систем.

Сьогодні методологічні концепції жорсткого економічного детермінізму, що виявили свою неадекватність у теоретичному відображенні соціальної дійсності, поступово витісняються концепціями, які прагнуть враховувати значну кількість чинників при аналізі соціальних, зокрема, правових структур та їх динаміки. Внаслідок цього переосмислюється й роль ідеологічного чинника: йому приділяється все більше уваги. Сучасні дослідники визнають доцільність нежорсткої детермінованості варіантів розвитку правової системи суспільства. Саме такий підхід дозволяє відповісти на запитання: чому за наявності певних умов конкретні люди, соціальні групи і, навіть, держави обирають нерациональні, не обумовлені нормативно моделі поведінки, що не наближають до реалізації власних потреб та досягнення соціальних благ. Пояснити такі стратегії поведінки в межах доктрин, що розглядають ідеологічний чинник як факультативний, неможливо. Дослідження сфери правової свідомості та механізмів, згідно яких вона формується та видозмінюється, дозволять не лише прогнозувати можливі поведінкові стратегії, але й впливати на їх вибір за допомогою ідеологічного регулювання в межах правової системи.

Вивчення тенденцій динаміки правової ідеології стає нагальним завданням через зростання значення ідеологічного

чинника в житті сучасного суспільства. Побудова соціальної правової держави, становлення громадянського суспільства актуалізує в юридичній науці вивчення питань, пов'язаних із правовою ідеологією як елементом правової системи суспільства. Слід погодитися в цьому контексті з твердженням М. Целуйко, що стан розвитку громадянського суспільства визначають сформованість та стабільне застосування атрибутів правової культури [1]. Власне чітка правова культура є безпосереднім наслідком реалізації послідовної правової ідеології.

В таких умовах, ми повинні розглядати правову ідеологію в її взаємозв'язках із іншими елементами правової системи, більше того – в її взаємозв'язках із іншими соціальними системами. Враховуючи, що Україна позиціонує себе як правова держава, а також те, що певна правова ідеологія є обов'язковою складовою правової системи (хоча її вагомість в різних правових системах неоднакова), можна зробити висновок, що саме правова ідеологія є найбільш значущим елементом в ідеологічній сфері сучасного суспільства.

Зазначеному не суперечить той факт, що правова держава не повинна втручатися в сфери політичної, моральної та релігійної ідеологічної регуляції – це сфера компетенції громадянського суспільства. Разом із тим, держава повинна забезпечувати правову ідеологічну регуляцію, яка в контексті становлення правової держави й громадянського суспільства стає базовою формою ідеології як у сенсі політично організованого суспільства, так і в сенсі апарату управління та примусу. Система права у державі повинна, таким чином, спрямовуватися не на регулювання суспільних відносин, а на врегулювання соціальних відносин [2, с. 13].

В сучасних умовах все більшої ваги набуває проблема підвищення ефективності правового виховання. Зрештою, вона виходить на рівень національної безпеки держави на тлі зростання конкурентних тенденцій в ідеологічній сфері.

Вищеозначені обставини підкреслюють значущість правової ідеології серед інших елементів державного управління та правової системи сучасного суспільства. Можна також стверджувати, що дослідження проблеми правової ідеології є продовженням традиції християнської правової думки (якщо розуміти право в широкому сенсі). Ця традиція була

започаткована автором першого політико-правового трактату «Слово про закон і благодать» Митрополітом Іларіоном. Ще раніше вона розглядалася в процесі реформування іудео-християнської традиції Апостолом Павлом як співвідношення закону (позитивно-правового порядку) та благодаті (формально не визначеної справедливості). Іларіон, підкреслюючи відмінності закону (Старий Завіт) та благодаті (Новий Завіт), вказував, що для тих, хто живе в благодаті, закон не потрібен; закон потрібен для тих, хто не знайомий із благодаттю.

Ця теза виключно важлива, оскільки правова ідеологія, що акумулює правові цінності, є значно ширшою за своїм обсягом, аніж вся сукупність законів держави. Правова особа діє у відповідності з установками правової ідеології, тому вона не порушить ні норм природного права, ні приписів правового закону.

У цьому сенсі правова ідеологія, як сукупність цінностей справедливості й порядку, є аналогом благодаті, хоча й виступає як менш жорсткий і більш універсальний, ніж право, механізм регуляції суспільних відносин. Тому її роль у правовій системі сучасного суспільства унікальна: вона не лише впливає на елементи правової системи, але й стає засадами прийняття тих чи інших юридично значущих рішень, неявно переймаючи на себе значущість системи формально визначених норм права, презентуючи себе в вигляді правової доктрини або неписаних принципів права, його джерела.

Як відомо, прихильники позитивного права акцентують увагу як на правовому регулюванні, так і на правовому впливові, в тому числі – ідеологічному. Ідеологічне значення мають всі конструкції позитивного права, від конституції до окремого закону. Йдеться про вплив правової ідеології на суспільну свідомість, опосередковану позитивним правом. Але цей вплив не вичерпує впливу правової ідеології, оскільки не вся вона відображена в позитивному праві. В цьому ракурсі варто погодитися з твердженням М.Недюхи, що функціональне призначення правової ідеології вбачається у цілеорієнтуванні, адаптації та інтеграції, забезпеченні регулятивного впливу, формуванні масової та індивідуальної свідомості на засадах конституційно визначених норм права [2, с. 13].

Правову ідеологію можна сприймати як паралельну позитивному праву нормативно-ціннісну систему, яка при цьому володіє великим обсягом, значно складніше організована і знаходиться в стосунках взаємозв'язку як із позитивним правом, так і з іншими елементами правової системи суспільства. Цей взаємозв'язок очевидний, але його вивчення вимагає особливих пізнавальних зусиль. Сам феномен правової ідеології як елементу правової системи суспільства вимагає детального вивчення саме в рамках юридичної теорії, і це вивчення повинне проводитися інтенсивно відразу за декількома напрямками, оскільки правова ідеологія – більш складна нормативно-ціннісна система, ніж право, що створюється державою.

Вивчення правової ідеології в структурі правової системи – лише перший крок на цьому шляху. Взагалі, зважаючи на високу юридичну значущість правової ідеології, прямий зв'язок із такими актуальними правовими питаннями, як реалізація права, права людини, теорія прав людини, побудова правової держави і громадянського суспільства, здійснення правового виховання і забезпечення правової поведінки, обґрунтування державної влади як справедливого і природного права, її вивчення повинне здійснюватися в межах юриспруденції і, поза сумнівом, з врахуванням її структурних зв'язків із іншими елементами правової системи.

Сучасна юриспруденція містить значний обсяг знань про правову систему. На жаль, до останнього часу в ній не приділялося достатньої уваги проблемі правової ідеології. В кращому разі правова ідеологія як така або під іншими менш вдалим, на наш погляд, назвами («правова ментальність», «ідея права», «правова доктрина») розглядалася як одне з джерел права, як один із елементів правової системи, і то лише в контексті компаративістських завдань, вирішуваних порівняльним правознавством.

Зазначене дозволяє нам викласти авторське бачення основних позицій концепції правової ідеології.

Під правовою системою сучасного суспільства ми розуміємо правові системи, об'єднані в романо-германську і англо-американську правові сім'ї. Саме ці системи зараз найбільш адекватно відповідають політичним і економічним

реаліям сучасного суспільства, що обумовлює запозичення їх меж і елементів іншими правовими системами.

Структурно-елементний аналіз правової системи сучасного суспільства необхідно здійснювати, ґрунтуючись на принципі множинності структур правової системи. Зокрема, можна виділяти структуру правової системи у функціональному, інституційному аспектах, відповідно до форм права і їх співвідношення, а також відповідно до формальних джерел права. Здійснивши таку класифікацію елементів правової системи і вивчивши роль правової ідеології в межах кожної з вказаних структур, можна дійти висновку щодо виключної ролі правової ідеології як системоутворюючого елемента правової системи сучасного суспільства.

Правова ідеологія – важливий елемент правової системи суспільства, що складається з системи правових ідей, які відображають певну систему цінностей та певний ідеологічний механізм, котрий наділений певною специфікою та існує як на рівні інтерпретації ідеї, так і на інституціональному рівні.

Такий підхід до розуміння правової ідеології дозволяє вивчати її не лише на рівні змісту, але й на рівні механізмів. Механізм правової ідеології вкрай важливий при розгляді функціональних характеристик правової ідеології. Ідеологічний механізм, якщо розглядати його як складову частину правової ідеології, включає як різні інститути сучасного суспільства, так і певні соціальні практики. Зокрема, такий теоретичний підхід дозволяє детально аналізувати дію ідеологічного механізму як на рівні інтерпретації змісту ідеології, так і на рівні системи закладів, метою діяльності яких є впровадження положень правової ідеології в суспільну свідомість. Тільки такий підхід здатен дати належний теоретичний і практичний результат.

Зміст правової ідеології принципово визначається правовими ідеями порядку та справедливості. Взаємозв'язок цих ідей має діалектичний характер та здійснюється за гегелівською схемою «тезис – антитезис – синтез». Внаслідок такого синтезу ми одержуємо те, що власне й називається правом. Такими ідеями обумовлений певний глибинний сенс, з якого правова ідеологія одержує передумови свого розвитку. До змісту сучасної правової ідеології входить також низка правових ідей, характерних саме для сучасної правової ідеології.

Правова ідеологія в сучасному суспільстві є важливою складовою ідеологічного процесу. Значною мірою це обумовлене «юридизацією» життя сучасного суспільства, підвищенням значення правових регулятивних і охоронних інститутів. Саме правові, а не релігійні або політичні цінності стають сьогодні інтеграційною і цементуючою основою суспільної свідомості, саме на їх основі будується і міжнародне спілкування. Толерантність сучасної ідеології держави також пов'язана з провідною роллю саме її правового сегменту (правової ідеології), оскільки правові цінності найбільш універсальні і не вимагають з необхідністю прихильності будь-якій релігійній чи політичній доктрині. Таким чином, правова ідеологія закономірно стає провідною в ідеологічній сфері сучасного суспільства.

Розглядаючи функціональні характеристики правової ідеології як елементу правової системи сучасного суспільства, слід відзначити вплив правової ідеології на правосвідомість, на інші елементи правової системи і на суспільство в цілому. Оскільки при виконанні низки функцій правовою системою сучасного суспільства використовується ресурс правової ідеології, то ці функції слід вважати соціальними функціями правової ідеології.

Функції правової ідеології стосовно індивідуальної і суспільної правосвідомості мають універсальний характер. Слід виділити онтологічну, гносеологічну і аксіологічну функції, які мають відповідні підфункції. Відносно суспільної правосвідомості роль правової ідеології в найбільш загальному вигляді полягає у формуванні духовної сфери суспільної правосвідомості. Відносно індивідуальної правосвідомості правова ідеологія формує правовий світогляд індивіда. Крім того, слід констатувати, що правова ідеологія чинить істотний вплив на всі формальні джерела права. З особливою очевидністю її вплив відчувається відносно правових принципів і правової доктрини. Це підтверджує системоутворююче значення правової ідеології в структурі правової системи суспільства.

Правовій ідеології в структурі правової системи притаманна низка функцій, які вона виконує саме як елемент правової системи у зв'язку з іншими її елементами по відношенню до суспільства в цілому. Потреби сучасного суспільства обумовлюють наявність трьох основних напрямів

реалізації цих функцій: легітимація державної влади, побудова правової держави і громадянського суспільства, забезпечення правомірної поведінки громадян. В їх межах виявляється цінність правової ідеології як елементу правової системи сучасного суспільства.

Одним із основних завдань правової ідеології слід вважати легітимацію державної влади. Легітимність є сутнісною властивістю державної влади, втративши яку вона більше не зможе існувати в суспільстві. Це ще раз засвідчує, що наявність державної ідеології (правової ідеології) – важлива ознака держави.

Слід розділяти два рівні легітимації. Перший – легітимація влади як такої; другий – легітимація конкретної влади. На обох рівнях роль правової ідеології є визначальною.

Легітимація державної влади за допомогою правової ідеології можлива через актуалізацію базових ідей правової ідеології – ідеї справедливості, ідеї порядку та ідеї свободи. Завдяки їх актуалізації стає можливою легітимація влади шляхом легалізації, тобто владні стосунки закріплюються в позитивному праві. Правова ідеологія містить установки позитивного права, пояснює їх, наповнює їх сенсом.

Слід відзначити, що правова ідеологія містить можливість для ідеологічної динаміки. Така можливість передбачена вже самим фактом наявності двох основних шляхів легітимації: через ідею порядку і через ідею справедливості. Таким чином, держава може застосовувати як один, так і інший шлях легітимації і трактувати одні й ті ж події (факти, обставини) по-різному.

Правова держава і громадянське суспільство є важливими ідеями в системі сучасної правової ідеології. Про них можна говорити і як про елементи правової соціальної реальності, ідеальний стан яких описують ці ідеї, і як про об'єктивування ідей правової держави громадянським суспільством. Правова держава і громадянське суспільство тісно пов'язані і як ідеї, і як елементи соціальної реальності.

Правова ідеологія, будучи ідеологією держави, одночасно виступає і як ідеологія суспільства. Досить складно відповісти на запитання, кому належить більш вагома роль у формуванні правової ідеології: державі чи суспільству. Правова ідеологія як елемент правової системи одночасно виступає у формі єдності

держави і суспільства та їх протистояння (боротьби) за пріоритет ідеологічних тенденцій. Таким чином, правова ідеологія забезпечує прямий і зворотний зв'язок суспільства і держави, вона виступає як необхідна умова існування громадянського суспільства і правової держави в єдності та відмінностях.

Щоб визначити роль правової ідеології в становленні правової держави і розвитку громадянського суспільства, необхідно звернутися до базових ідей правової ідеології. Слід констатувати, що в системі правової ідеології правової держави особливо актуалізується ідея порядку (правопорядку). При цьому ідея свободи розглядається як свобода володарювати, обмежена порядком і прописана в процедурах владарювання. У правовій ідеології громадянського суспільства акцент зміщений на ідею справедливості, при цьому ідея свободи розглядається як ідея свободи від влади і свободи для самовираження.

Відповідно, слід констатувати наявність ідейно обумовленого протистояння держави і суспільства. Це протистояння створює «напругу» між ідеологічними тенденціями системоутворюючих ідей правової ідеології. Результатом розрядки цієї напруги є ідеолого-правова нормалізація. Багато в чому функція нормалізації є визначальною саме з огляду на те, що для її реалізації необхідна певна «напруга», ідеологічне вирішення якої досить складний прогнозувати. Саме тому так важливо для стабільного розвитку суспільства і для безпеки його ідеологічної сфери спиратися на напрацьовані історично, верифіковані в межах правових культур практики і процедури вирішення ідейного протистояння.

Однім із пріоритетних напрямів зусиль правової ідеології як елемента правової системи сучасного суспільства є стимулювання правової поведінки громадян. В його межах задіяна, переважно, виховна функція. Не викликає сумнівів те, що правова ідеологія займає важливе місце в системі засобів забезпечення правомірної поведінки громадян саме через вказану властиву їй функцію – правове, ідеологічне виховання. Воно здійснюється за допомогою ідеологічного механізму, представленого на інституційному рівні засобами масової інформації (пропаганда правових цінностей через пресу). До нього як важливий компонент входить громадська думка: як думка професійних груп, покликана впроваджувати певні моделі

правової поведінки, так і думка обивателів, покликана ці моделі консервувати. Виховний механізм ідеології представлений і освітніми установами. Він включає також позитивно-правовий компонент (тут можна констатувати щонайтісніший зв'язок правової ідеології з іншими елементами правової системи суспільства).

На теоретичному рівні можна виділити науковий, філософський, релігійний виховні компоненти механізму правової ідеології. Правова ідеологія, здійснюючи виховну функцію, задіює також естетичні ресурси. Правові ідеї і цінності, а також моделі правової поведінки, представлені в мистецтві.

Саме аналіз інститутів ідеологічного механізму часто здатний відповісти на цілу низку запитань практичної спрямованості, пов'язаних із функціонуванням правової ідеології як елемента правової системи в сучасному суспільстві.

Важливо відзначити, що в рамках юридичної теорії ще не здійснювалося скільки-небудь значимих спроб вивчати організацію і порядок роботи соціальних інститутів, що займаються «трансляцією» змісту правової ідеології в суспільну правосвідомість. Між тим, саме ці інститути відіграють надзвичайно важливу роль в ідеологічному процесі і, зокрема, в здійсненні функцій правової ідеології, які зумовлюють розвиток правової системи сучасного суспільства і соціуму в цілому. Наприклад, проаналізувавши ситуацію в ідеологічній сфері сучасного українського суспільства, ми можемо зробити висновок про те, що ідеологічний механізм на інституційному рівні потребує вдосконалення. У ньому повинні більш активно брати участь недержавні установи, тобто структури громадянського суспільства.

«Державний сектор» сьогодні відіграє визначальну роль в механізмі правової ідеології держави, що свідчить, по-перше, про певну недовіру до суспільних інститутів, по-друге, про нездатність держави регулювати складні процеси, тобто здійснювати регуляторну дію не на основі адміністративної ієрархії, а на основі інших складніших «мережових» координаційно-маніпулятивних механізмів. Цьому, поза сумнівом, сприяють етатистські традиції нашого суспільства.

У зв'язку з зазначеним, нам уявляється вкрай важливим сьогодні реформувати на інституційному рівні ідеологічний

механізм правової ідеології української правової системи, поклавши значну частину ідеологічної роботи на недержавні установи, суспільні об'єднання. Необхідно розуміти, що недержавний сектор при налагодженій системі правової ідеології здатен упроваджувати положення правової ідеології у суспільну свідомість не менше, а у ряді випадків більш ефективно, ніж зараз це роблять державні структури. Це зовсім не означає «відходу» держави з ідеологічної сфери суспільства, навпаки, буде свідчити про вдосконалення і посилення ідеологічного механізму. При цьому «незримі», але від цього не менш ефективні, форми контролю з боку держави в ідеологічній сфері повинні зберігатися. Це є найважливішою умовою забезпечення національної безпеки України. Саме такий стан речей повинен забезпечувати розвиток сучасної правової ідеології і правової системи загалом в «діалоговому» режимі, що передбачає врахування інтересів широкого загалу громадян.

Таким чином, вивчення правової ідеології в правовій системі сучасного суспільства, її сутнісних і функціональних характеристик, дозволило нам запропонувати теоретичне бачення феномену правової ідеології в правовій системі сучасного суспільства, а також шляхи більш осмисленого і ефективного використання ідеологічного ресурсу правової ідеології для досягнення соціально значущих цілей. Максимальне використання потенціалу правової ідеології здатне сприяти оптимізації функціонування сучасної правової системи, оскільки саме правова ідеологія є її системоутворюючим елементом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Целуйко М. Ф. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М. Ф. Целуйко. – О., 2012. – 19 с.

2. Недюха М. П. Правова ідеологія у контексті парадигми українського державотворення [Електронний ресурс] / М. П. Недюха // Трипільська цивілізація. – 2012. – № 8 (11). – С. 11–15. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trcyv_2012_8_4.pdf.